

УДК [94:378.4.011.3-057.4] (477)''19/20'' М. Кравець (092/093.3)

**ВІД СПОГЛЯДАННЯ ДО СПІЛКУВАННЯ: ЖМУТОК СПОГАДІВ
ПРО МИКОЛУ МИКОЛАЙОВИЧА КРАВЦЯ****Олександр ЛУЦЬКИЙ**Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України
відділ новітньої історії
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна
e-mail: loi_lviv@ukr.net

Уперше мені довелося побачити й почути Миколу Миколайовича Кравця у вересні 1975 р., коли професор, щойно призначений на посаду завідувача кафедри загальної, пізніше всесвітньої історії, читав для нас – четвертокурсників історичного факультету тоді Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (нині – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського) – невеликий оглядовий спецкурс з нової історії країн Європи і Північної Америки. Перше чітке враження – промовець лише починає освоювати новий для себе лекційний курс, через це він ретельно дотримувався конспекту, який лежав на катедрі. Оскільки ті його лекції не зачарували, тому окрім самого факту їх читання, нічим іншим для мене і не запам'яталися. Ставлення до М. Кравця істотно змінилося, гадаю, не лише в мене, а й у моїх однокурсників, через кілька місяців, у грудні 1975 р., коли в СРСР урочисто відзначали 150-річчя виступу декабристів. На базі Вінницького педінституту була організована науково-практична конференція з нагоди вказаної дати. У програму пленарного засідання, що відбувалося у Вінницькому державному музично-драматичному театрі ім. М. Садовського, включено доповідь М. Кравця на тему “Декабристи і Україна”. Тоді, очевидно, не лише мене доповідач приємно вразив чудовим знанням історичного фактажу і водночас виваженим, сконденсованим, справді академічним стилем викладу матеріялу. Відразу було помітна його глибока обізнаність з проблемою, яку він виніс на суд присутніх. Однак чи не найбільше запав у мою пам'ять у студентські роки випадок, який стався одного дня взимку 1975–1976 року, коли деканат історичного факультету на чолі з кандидатом історичних наук, доцентом Петром Семеновичем Григорчуком організував і провів загальні збори своїх викладачів і студентів. У ході обговорення поточних питань навчально-виховного процесу виступив також Микола Миколайович, який, серед іншого, торкнувся питання ефективності науково-видавничої діяльності працівників кафедри загальної історії. Прозвучала погано завуальована персональна критика тих із них, для кого наукові пошуки не стали невід'ємною складовою їхньої посадової діяльності. Від імени покритикованих, мало чи не відразу виступив авторитетний серед студентів викладач курсу історії середніх віків (добре пригадую його

лекції) – кандидат історичних наук Олексій Герасимович Лойко. Намагаючись зберегти своє реноме, О. Лойко оприлюднив власні аргументи й контраргументи, серед іншого знайшовши вияв не бездоганности самого завідувача в тому, що з ним, мовляв, дуже важко зустрітися на робочому місці, тобто на кафедрі, де можна було б обговорити те чи інше наукове питання, проконсультуватись тощо. У цей момент з місця на всю переповнену присутніми велику лекційну аудиторію голосно прозвучала коротка репліка М. Кравця: “Моє робоче місце в архіві”. Згадую, як умить загомонів зал, де місця розташовувалися уступами, підвищуючись і трохи розширюючись догори. Було помітно, що студенти зацікавлено почали між собою тихцем жваво обговорювати почуте. Припускаю, не лише в мене утверджувалася думка, що справжній викладач – це не лише вправний лектор, але й такий самий вчений-дослідник. Слід наголосити, на історичному факультеті в той час значну увагу уділяли науково-дослідній роботі серед студентів, причому велика заслуга в цьому належала завідувачу кафедри історії СРСР і УРСР, докторові історичних наук, професорові Іллі Гавриловичу Шульзі, за плечима якого був так само вагомий науковий доробок. На факультеті І. Г. Шульга керував науковим студентським гуртком, де він послідовно навчав дослідницької праці підшефних, яких він підтримував. Було помітно: щодо цього в особі М. Кравця Ілько (так пізніше у розмові зі мною постійно називав І. Г. Шульгу Микола Миколайович) отримав односторонню

Моє особисте ставлення до Миколи Миколайовича поступово змінювалося на позитивне, хоча в педінституті ближче познайомитися з ним не вдалося. Того останнього навчального року в педінституті я неодноразово зустрічав професора після закінчення занять неподалік Будинку офіцерів на зупинці трамвая, яким ми їхали в одному напрямі: він до свого будинку в центрі міста, я звідти пішки на близьку околицю – рідну “Корею” – через парк культури і відпочинку ім. М. Горького. Тож наше знайомство було досить умовним, воно обмежувалося лише прозаїчними: “добрий день” чи “до побачення”. Він залишався для мене людиною, яка була дуже зваженою і стриманою у стосунках зі студентами та колегами і вмiла тримати дистанцію. Загалом, зовні М. Кравець продовжував дотримуватись стандартів життя, вироблених у Львові. Читав лекції і спілкувався винятково українською, був завжди чисто поголений і акуратно одягнутий. Восени і весною на відміну від решти чоловіків – викладачів Інституту, носив берет, чим впадав у вічі.

Ближче познайомитися з професором вдалося наприкінці 70-х років. У вересні 1977 р. я вступив до аспірантури без відриву від виробництва Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, де у 50–60-ті рр. з повною силою розкрився науковий талант М. Кравця. Відразу після складання останнього із вступних іспитів директор Інституту В. П. Чугайов, привітавши мене з зарахуванням до аспірантури, запропонував мені перейти на посаду старшого лаборанта відділу історії України, обіцяючи при цьому надати місце в академічному гуртожитку для проживання. Мені вдалося швидко звільнитися з посади вчителя історії та

суспільствознавства у школі містечка Вороновиця Вінницького району і вже на початку жовтня 1977 р. я почав працювати в академічному Інституті. У відділі історії України і загалом в Інституті ще дуже добре пам'ятали М. Кравця. Нові колеги, насамперед молодь – нещодавні випускники історичного факультету Львівського університету, вважали, що я, як колишній студент Вінницького педінституту, маю добре знати Миколу Миколайовича, розпитували про нього. Більше того – частина з них була свято переконана, що саме його протекція і спричинилася до моєї появи в Інституті. З часом вінницьке походження, регулярні поїздки до батьків стали приводом використовувати мене як кур'єра для доправлення М. Кравцеві газети (тижневика) “Наше Слово”, яку видавало Українське суспільно-культурне товариство у Польській Народній Республіці. В Україні цей тижневик, як і його додаток – літературно-науковий місячник “Наша Культура”, мали велику популярність серед української інтелігенції, особливо з числа депортованих з Польщі, не отримали дозволу на розповсюдження у формі передплати. Але всупереч заборонам, через родичів і знайомих у ПНР, які були читачами і передплатниками газети, вона таки потрапляла через кордон до своїх поціновувачів у Львові. Ті своєю чергою передавали її далі, здебільшого – з рук до рук, через знайомих і родичів. Тож старший науковий співробітник відділу історії України, кандидат історичних наук Володимир Олександрович Борис – дуже інтелігентна, ввічлива людина, авторитетний вчений, історик-славіст, що завоював в Інституті, не побоює цього слова, загальну пошану своєю працьовитістю і глибокими знаннями – якогось дня запропонував мені відвезти до М. Кравця ту газету. Я погодився і при першій нагоді, отримавши від В. О. Бориса акуратний згорток, повіз його до Вінниці, де по приїзді, при вулиці Гоголя (будинок № 2, квартира № 6) передав його професорові. Завдяки такій дрібничці розпочалося моє ближче особисте знайомство з ученим. Завжди зустрічалися в його помешканні, де він жив удвох зі своєю дружиною Нелею Степанівною – дуже скромною і милою жінкою, що працювала бібліотекарем у педінституті. Відчувалося, що тут, у нещодавно створеній сім'ї, панує любов і щира взаємоповага.

Тут, у гостинній атмосфері помешкання професора (до речі, якось він зауважив, що ордер на цю квартиру отримав всього лиш через два тижні після переїзду з Чернівців до Вінниці) розмовляли переважно на наукові теми, стараючись оминати політичні проблеми. Пізніше, в часи незалежності, коли стали доступні архівні матеріали партійної організації Львівської університету, документи фонду 16 Галузевого архіву Служби безпеки України стала зрозуміла виняткова обачність професора, який на початку 70-х рр. зазнав політичних переслідувань, про які на початках знайомства волів не згадувати. Ба більше, Микола Миколайович, безперечно, розумів, що КГБ не випускав його з поля зору. Натомість учений багато й детально розповідав про свою працю в Інституті суспільних наук і, значно меншою мірою – у Львівському державному університеті ім. Івана Франка. Згадував з великим пієтетом академіка

І. П. Крип'якевича, співпрацю з ним, цікавився, як почувають себе і головно, як і над чим працюють його давні знайомі: Григорій Іванович Ковальчак, Феодосій Іванович Стеблій, Юрій Юрійович Сливка, Ярослав Дмитрович Ісаєвич і, зрозуміло, В. О. Борис. Активно ділився враженнями. Після смерті Володимира Олександровича у січні 1985 р. М. Кравець наполегливо просив мене передати його прохання заступникові директора Інституту суспільних наук Ф. І. Стеблію, щоб той негайно потурбувався про збереження багатой епістолярної спадщини померлого. Вважав, що листування В. О. Бориса з відомими вченими-славістами, особливо Польщі і Росії, має велику наукову цінність. Я це прохання М. Кравця оперативно переповів Ф. Стеблієві. Той вислухав мене і пообіцяв ужити заходів. Не знаю й досі, яка була ефективність його дій.

М. Кравець умів створювати навколо себе позитивну авру – сприятливу для спілкування атмосферу. В розмовах відчувалося, що професор продовжував стежити за успіхами своїх львівських колег, очевидно так чи інак зіставляючи їх зі своїми. Часом ділився наболілим, зокрема, дуже жалкував, що не вдалося реалізувати цікавий науковий проєкт, який готували спільно історики Вінницького та Кам'янець-Подільського (нині – Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка) педінститутів – “Історія Поділля” (від найдавніших часів до сьогодення). Нарікав на низьку виконавську дисципліну колег, водночас відзначав передовиків: Іллю Гавриловича Шульгу і Миколу Григоровича Кукурудзяка, які, за його словами, вчасно та якісно підготували свої розділи колективної праці. Казав, що й він своє заплановане завдання виконав. Дуже переймався проблемами, які доводилося йому постійно переборювати, готуючи та проводячи щорічні Вінницькі історико-краєзнавчі конференції, ініціатором відродження якої він став на початку 80-х рр. Розповідав про труднощі, що доводилося переборювати, аби своєчасно видати збірник тез конференції, який він сам і редагував. Втішався, коли, вдавалося залучити до участі в конференції маститих вчених, таких як Ф. П. Шевченко чи Я. Р. Дашкевич, яких він добре знав особисто. Загалом, на зламі 70–80-х років Микола Миколайович виглядав людиною, сповненою нових творчих ідей, які намагався оперативно реалізувати у своїх публікаціях. Хоча можливості для публікації були в нього обмежені. Доводилося писати “до шухляди”. Пробував себе і на ниві літературного слова.

Регулярні зустрічі з М. Кравцем тривали до початку 80-х рр. Очевидно, після введення у ПНР воєнного стану, посилення митного контролю на польсько-радянському кордоні, а, отже, обмеження можливостей транспортувати польську пресу в Україну, потреба у моїх кур'єрських послугах практично відпала. Проте, як і раніше, буваючи у Вінниці, телефонував йому та час від часу відвідував надвечір помешкання при вулиці Гоголя, де розповідав господарю про новини нашого інститутського життя, події у Львові, при потребі радився з ним. Наприкінці 80-х – початку 90-тих Микола Миколайович уже детально розповідав про примусове переселення своїх земляків-холмшаків з Польщі на територію

України наприкінці Другої світової війни, про масові вбивства і грабежі тамтешніх українців з боку польських шовіністів тощо. Не оминав і теми свого переслідування у Львівському університеті, називав конкретні імена організаторів і виконавців, не приховував свого несприйняття їх.

У пам'яті чітко закарбувалися останні зустрічі з М. Кравцем. На зламі 2000-х років професор змушений був залишити спершу посаду завідувача катедри, а трохи згодом і викладацьку діяльність у Вінницькому державному університеті та повністю перейти на пенсію (всі обставини, за яких ці події сталися, мені невідомі, але помітно було, що згадані вище факти вчений довго й болісно переживав як незаслужену прикрість). Рятувала М. Кравця від зайвих переживань турботлива дружина, серед іншого витягуючи його на приміську дачу, де він знаходив морально-психологічну втіху від довкілля, що давало нові імпульси для життя, а ще більше – для художньо-літературної творчості, в яку він буквально поринув у 90-ті рр. Активно писав романи, повісті та оповідання, а пізніше за власний кошт друкував мізерним накладом чергові томи під літературним псевдонімом “Микола Кравченко”, які мені доручалося відвезти до бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича і до Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Всього за життя видав 13 томів своїх художніх творів. Яку літературну вартість вони мають – сказати треба фаховим літературознавцям. Однак, як на мене, художні твори М. Кравця по-своєму цікаві і заслуговують на увагу. Вони значною мірою віддзеркалюють його світогляд і залишаються важливим джерелом для розуміння інтелектуальної біографії вченого, котрий мав справді широкі творчі зацікавлення, які ніколи не обмежувались лише історичною наукою.

Старожили Інституту з певною іронією поставилися до літературних досягнень свого колишнього колеги, хоча й перечитували (переглядали?) його твори, насамперед сподіваючись знайти в їх персонажах себе. Адже Микола Миколайович і не приховував у розмові, що окремі сюжети, дійові особи та навіть побутові деталі його оповідань взяті з реального наукового і студентського життя Львова, які він художньо переосмислював, намагаючись зробити їх цікавими для читача. Загалом, чимало оповідань і новел – це історії невігданих людей, яких учений добре знав особисто або з розповідей знайомих. Тож якось завідувач відділу новітньої історії Юрій Сливка, під керівництвом якого готувався до друку третій том (спогади) документального збірника “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади”, ознайомившись перед тим із текстом спогадів М. Кравця про його переселення з Холмщини до Дніпропетровщини, запросив мене до себе у службовий кабінет і запропонував при нагоді переконати давнього колегу, щоб той трохи змінив свої письменницькі плани, і, як учений, написав масштабні і систематичні мемуари. Ю. Сливка не сумнівався у їхній вагомій науковій та суспільній значущості. При черговій зустрічі з М. Кравцем я в делікатній формі таке прохання йому переказав. Він усміхнувся й відповів, що, мовляв, подумає над

такою пропозицією. Принаймні дав надію. Однак, здається, що до спогадів рука вченого таки не дійшла. Натомість пригадую, що вже незадовго до смерті Микола Миколайович показував пожовтілий від часу машинопис його докторської дисертації, вголос розмірковуючи, чи не варто на цій документальній основі написати історичний роман про західноукраїнське село другої половини XIX ст. За покликом душі, попри поважні літа і послаблення здоров'я, Микола Миколайович продовжував інтенсивно працювати

Загалом М. Кравець не припиняв своїх творчих пошуків до кінця життя. Здається, в день його смерті я отримав телеграму з повідомленням про сумну подію із зазначенням часу похорону. Відразу надіслав телеграму зі співчуттям його родині. Проте попрощатися і провести в останню дорогу цю розумну і привітну Людину, неординарну особистість, великого трудівника, талановитого вченого, справжнього патріота мені не довелося.

На жаль! Нехай даниною пам'яті Миколи Миколайовича, якого я мав честь знати, стануть ці мої спогади.